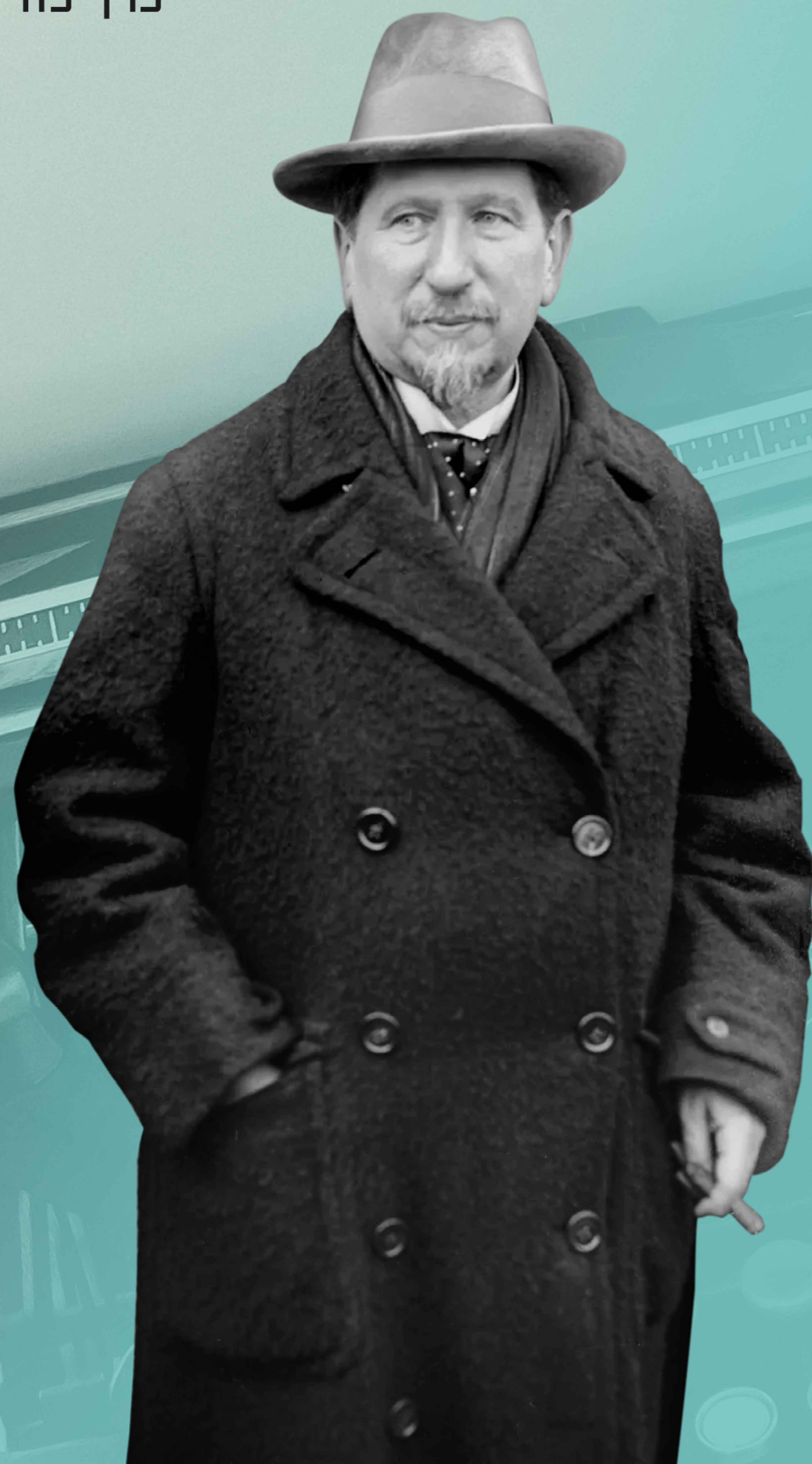

גלעד

לתולדות יהודי פולין ותרבותם
כרך כח

גלעד כח | GAL-ED 28

GAL-ED

On the History and Culture of Polish Jewry
Volume 28

נתן כהן

יידיש בסימן קריאה: מלשון דיבור לשפת תרבות

ירושלים: מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תש"ף, 472 עמודים

האנתרופולוגיה מלמדת אותנו, כידוע, ששפות אינן רק אמצעי תקשורת בין דובריהן, אלא הן כלי הגדרה עצמית של הקהילות והחברות הדוברות אותן, במרחב התרבותי שבו הן מתקיימות, מול קהילות וחברות אחרות. השפה מאפשרת כך לדובריה לחזק את תחושת הזהות המשותפת שלהם כקהילה, ולמצוא את הייחודי להם תוך תחרות וחיכוך מתמיד עם בני חברות וקהילות אחרות שאיתם הם חולקים את המרחב. ישנה הייררכייה רב-ממדית בין שפות, והיא מבטאת יחסי כוח ומבני כוח תרבותיים ומשקפת אותם. מבחינה זו מעניינות מאוד התנועות הפנימיות שמתחוללות בשפות לאורך ההיסטוריה; למשל האופן שבו שפת המון נהפכת לשפת אינטליגנציה או לשפת קודש וכדומה. הלטינית, למשל, הפכה כידוע משפת דיבור לשפת קודש, ובאמצעות "כובע" חדש זה ללשון האינטליגנציה האירופית. עובדה זו השפיעה משמעותית על אחוות המלומדים האירופית, שכמה מסימניה ניכרים עד היום בגוונים שונים של הזהות הכלל-אירופית. שונה מאוד המקרה של העברית. אמנם גם היא הייתה שפת דיבור שנתאבנה למדי כשפת קודש, אך בתולדותיה אירעה לבסוף תפנית מורכבת, שבאחריתה גלגול מאוחר שלה חזר והפך לשפת דיבור שנוטלת חלק מרכזי בחיפוש של דובריה אחר זהות לאומית. מקרה היידיש שונה מאוד משני מקרים אלה. יידיש מעולם לא הייתה שפת קודש. היא החלה את דרכה כשפת דיבור משום קדושתה היתרה של אחותה הבכורה, העברית. אך בהדרגה מצאו דובריה של היידיש זהות יהודית מזרח-אירופית בעלת מאפיינים מובהקים. בתהליכים היסטוריים ארוכים, מרתקים וכואבים היא הפכה לבסוף לשפת אינטליגנציה, ובשלהי קיומה לשפת תרבות שנעקרה מכור מחצבתה, וכך לשפת "אינטליגנציה גולה", החיה על זמן שאול בשל היכחדות כור מחצבתה.

ספרו של נתן כהן הוא אחד הניסיונות המשמעותיים בספרות המחקרית להרחיב את ידיעותינו והבנתנו את התהליך המעניין הזה: הפיכתה של יידיש משפת דיבור לשפת האינטליגנציה. הוא מבקש לתאר כיצד דפוסי הקריאה של קוראים וקוראות יהודים במזרח אירופה בשנים 1860-1914 משקפים ומעצבים את השינוי שחל ביידיש משפת ההמון לשפת תרבות. הוא מתאר בפירוט מרשים את יחסי הכוחות המורכבים של יידיש עם שפות התרבות המתחדשות שצמחו והתגבשו במרחב סביבה – העברית, הרוסית והפולנית. הוא תורם להבנתנו את ייחודה של התרבות היהודית המזרח-אירופית, למשל בזהותה של שכבה משכילית שנבדלה הבדלים עקרוניים ממקבילותיה בתרבויות ההגמוניות במזרח אירופה (הרוסית והפולנית)

ובוודאי ממקבילותיה בתרבות המערב-אירופית (כגון זו הגרמנית). כהן נטל על עצמו כאן משימת מחקר נכבדה. ראשית בשל הפרסה הגאוגרפית הרחבה של תרבות יידיש במרחב המזרח-אירופי. מבחינה זו המחקר מבטא התפתחות מבורכת בחקר תרבויות יהודיות בערים שונות במזרח אירופה ובמרחבים שונים בה.¹ הוא מקיף הן את מרחב הקיסרות הרוסית והן את פולין הקונגרסאית, ומציג את תרבות הקריאה ביידיש בהקשר הרחב של שתי תרבויות הגמוניות אלה, וכן לצד התרבות העברית-הציונית העולה והתרבות הדתית-מסורתית. הספר מספק תמונת-על של הרב-מערכת התרבותית ביידיש, קרי של תוצריה ה"גבוהים" שיועדו לאינטליגנציה וכן אלה ה"נמוכים" שיועדו להמונים. הספר סוקר את ההוצאות לאור ואת הספריות בערים שהפכו להיות מרכזים משמעותיים של תרבות יידיש המודרנית: ורשה, וילנה, אודסה, קייב, סנט פטרבורג וכן ערים קטנות ושוליות במפת תרבות יידיש, שמהוות מקרי מבחן מעניינים, כמו מינסק ואף פולטבה. זהו מחקר מרשים בשאפתנותו גם הודות לעובדה שמוסדות התרבות הנחקרים – הוצאות לאור, עיתונים וכתבי עת, ספריות, אגודות ספרות ותרבות – כמעט שלא הותירו מקורות ארכיוניים. המחקר ההיסטורי המדוקדק והמרשים המוצע בספר נסמך לכן תכופות על עיתונות יידיש, כתבי עת, מאספים ספרותיים, פרסומים שונים של ספריות והוצאות לאור. לצד המחקר ההיסטורי על מוסדות תרבות אלה אחד מפרקי הספר מציע הצצה לנקודת המבט המשלימה של צרכני התרבות, לחוויות הקריאה של הקוראים והקוראות, כפי שאלה תועדו בסיפורי חיים ביידיש ובמסמכי אגו כיומנים ומכתבים.

הפרק השלישי של הספר עוסק בסיפורי פשע ובלשים שראו אור כספרים וחוברות ולעיתים אף בהמשכים, כסדרות. זוהי בחירה מעניינת בסוגה שמצויה בתווך שבין ספרות גבוהה לנמוכה. לקוטב הנמוך שלה משתייכות עלילות סנסציוניות ומלודרמטיות המכונות "שונד", ולקוטב הגבוה שלה עלילות בלשיות מתוחכמות ומעודנות ולו במובן זה, שיכולת ההמצאה והמשחק שהן מבטאות קורצת גם לקורא המתוחכם. למצויים בתרבות יידיש מוכר הפולמוס החריף שהתלקח בין שלום עליכם ובין המחזאי והסופר נחום-מאיר שייקביץ, הידוע בכינויו שמ"ר, מחברם של רומנים סנסציוניים ביידיש. שלום עליכם אסר מלחמת חורמה על יצירות "נמוכות" אלה במסתו "שמרס משפט" (משפטו של שמ"ר) משנת 1888, שבה קרא לסופרי יידיש ליצור ספרות גבוהה וראויה להמונים. פרק זה בספרו של כהן מאיר היבט מעניין בתהליכי "הגבהתה" של ספרות יידיש והפיכתה לשפת תרבות דרך פיתוח סוגת הבלש והמתח, שהוא מבקש להבחין מספרות השונד. סיפורי בלש ומתח אלה נכתבו בהשראת יוצרים המשתייכים לספרות הגבוהה, כמו אדגר אלן פו, ארתור קונן דויל וגיבורו הידוע שרלוק הולמס, אשר ספריו תורגמו ליידיש וזכו לפופולריות הן במרחב

1 ראו למשל Steven J. Zipperstein, *The Jews of Odessa: A Cultural History, 1794-1881*, Stanford 1986; Jeffery Veidlinger, *Jewish Public Culture in the Late Russian Empire*, Indiana University Press, 2009

הרוסי והן במרחב הפולני. ולעיתים היו אלה יצירות שתורגמו ליידיש מהספרות הרוסית, הצרפתית, הגרמנית והאמריקנית בזכות ההגירה הגדולה לשם. כהן מציין את השנים 1910-1908 כשנות השיא של הפצת ספרות הבלש. לדבריו בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה פחת העניין בה מצד קוראי יידיש בפולין. מבחינת העיסוק בהיסטוריה תרבותית של מקום "יידיש בסימן קריאה" הוא המשך לספרו הקודם והקנוני של כהן, "ספר, סופר, עיתון: מרכז התרבות היהודית בוורשה, 1918-1942" (2003). בחירתו להתמקד בשנים 1860-1914 בספרו החדש הופכת אותו למבוא חיוני משלים לכל המבקש להכיר וללמוד את תהליכי השינוי שיצרו את תרבות יידיש מודרנית במרחב המזרח-אירופי, שכן שנת 1914 נחשבת כקו פרשת המים המבחין בין הקיום היהודי הישן והחדש במזרח אירופה. בשנים האחרונות ראו אור מספר מחקרים שתיארו, מבעד לפרספקטיבה של היסטוריה תרבותית והיסטוריה של הספר, מרכזי תרבות יידיש שקמו במדינות הגירה שונות ברחבי העולם: ארצות הברית, קנדה, ארגנטינה, אוסטרליה וישראל.² ספרו של כהן מהווה אפוא מבוא משלים חיוני גם להבנת מרכזי תרבות אלה. לא ניתן להבין את התהליכים שהתחוללו במרכזי תרבות יידיש בתפוצותיה ללא היכרות עם כור מחצבתם התרבותי של המוני המהגרים היהודים מהמרחב המזרח-אירופי על אפשרויותיו ואתגריו המגוונים. אחד הדימויים הנפוצים בין יוצרי תרבות יידיש וצרכניה בתפוצותיה היה של פריפריה, של ענפים הצומחים מן הגזע. הגזע, המרכז, נשאר מזרח אירופה, גם כאשר רוב התרבות שנוצרה בה מומנה על ידי מרכזי התרבות שנמצאו מחוצה לה, ובראשם זה שבני יורק, ואפילו לאחר חורבנה של מזרח אירופה היהודית במלחמת העולם השנייה. תודעת תרבות יידיש אז הייתה של פריפריה ללא מרכז.

גלי דרוקר בר-עם

המרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט

2 ראו למשל Rebecca Margolis, *Jewish Roots, Canadian Soil: Yiddish Cultural Life in Montreal, 1905-1945*, Quebec: McGill-Queens University Press, 2011; Margaret Taft & Andrew Markus, *A Second Chance: The Making of Yiddish Melbourne*, Clayton: Monash University Publishing, 2018; Mariusz Kalczewiak, *Polacos in Argentina: Polish Jews, Interwar Migration, and the Emergence of Transatlantic Jewish Culture*, Tuscaloosa: University Alabama Press, 2018; אברהם גוברשטרן, כאן גר העם היהודי: ספרות יידיש בארצות הברית, ירושלים 2015; גלי דרוקר בר-עם, אני עפרך: ישראל בסיפורת יידיש הישראלית 1948-1967, ירושלים 2021.